

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04

621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17

INTERNET:

<http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A

TELEFAX 629 - 40 - 89

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/58/58/97

PORTRET POLAKA FRASOBLIWEGO – OPINIE O SENSIE ŻYCIA, WARTOŚCIACH ŻYCIOWYCH I MARZENIACH

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, KWIECIEŃ '97

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Polacy nie traktują życia bezrefleksyjnie, zdecydowana większość (80%) deklaruje, że co najmniej czasami myśli o sensie i celu swojego życia, przy czym jedna szósta zastanawia się nad tym bardzo często. Najbardziej popularnymi wyznacznikami sensu życia są sprawy najprostsze, a jednocześnie dla Polaków najważniejsze: rodzina, dzieci, dobre zdrowie, praca dająca satysfakcję.
- W porównaniu z wartościami życiowymi marzenia ankietowanych ujawniają deprivację wielu podstawowych potrzeb życiowych wśród znacznej części społeczeństwa. Polacy marzą o dobrym zdrowiu, zgodzie w rodzinie, posiadaniu pracy, dobrej przyszłości dla dzieci, wyższych dochodach, własnym domu lub mieszkaniu.
- Prawie dwie trzecie (64%) badanych wierzy, że w ich życiu wiele może się jeszcze zdarzyć, tylko jedna czwarta (25%) sądzi, że to, co w życiu najlepsze, ma już za sobą. Skłonność do negatywnego postrzegania przyszłości zależy przede wszystkim od wieku badanych, ale związana jest także z pesymizmem w ocenie własnych szans życiowych - niskim wykształceniem, gorszą oceną warunków materialnych.
- Mimo że z optymizmem patrzymy w przyszłość, dość zastanawiające jest to, że zdecydowana większość społeczeństwa wierzy w przeznaczenie, czyli istnienie dobrego lub złego losu determinującego przyszłe zdarzenia (70%). Jeszcze bardziej skłania do przemyśleń spora liczba respondentów (34%) przekonanych o tym, że wszelkie wysiłki podejmowane w celu odmiany swego losu tak naprawdę będą bezskuteczne. Co ciekawe, fatalizm tego rodzaju jest tym większy, im częstszy udział w praktykach religijnych, natomiast poczuciu możliwości kierowania swoim losem (45% wskazań) zdecydowanie sprzyja indywidualna aktywność gospodarza, a nawet tylko bezpośredni z nią kontakt - praca w sektorze prywatnym.
- Większa część społeczeństwa narzeka raczej na nadmiar monotonii i rutyny (39%) niż niedostatek spokoju - zbyt dużo zdarzeń czy nadmiar „zgiełku” towarzyszącego ich życiu (31%).

Czy życie ma sens? Zazwyczaj nie zadajemy sobie pytań tego rodzaju. Kwestie te rzadko bywają przedmiotem naszych rozważań (może poza okresem młodości, przynajmniej niektórych z nas). Na ogół jesteśmy tak dalece pochłonięci sprawami codzienności, zwykłymi bieżącymi wydarzeniami, że nie zastanawiamy się nad sensem życia ani jego kształtem. Chwile refleksji przychodzą zwykle wtedy, gdy rutynę naszej powszedniości przerywa głębokie doświadczenie egzystencjalne, takie jak choroba lub śmierć kogoś bliskiego czy po prostu wiążące się ze zmianą naszego statusu społecznego - zmianą bądź utratą pracy, przejściem na emeryturę, zapowiedzią pojawienia się dzieci lub ich odejściem z domu.

Dla ludzi wierzących okres Wielkiego Postu, poprzedzający uroczystości paschalne związane ze śmiercią i zmartwychwstaniem Chrystusa, jest czasem szczególnym - okresem refleksji i zadumy, poświęconym m.in. oderwanej od codzienności medytacji nad życiem, jego sensem i najważniejszymi tego sensu wyznacznikami. Właśnie dlatego tuż przed Wielkim Tygodniem zadaliśmy respondentom kilka pytań dotyczących rozumienia przez nich sensu życia, ich pragnień i marzeń. Przedmiotem naszego zainteresowania były również uznawane przez nich wartości życiowe i moralne. Interesowała nas także kondycja psychiczna Polaków - czy są *in gremio* ludźmi pełnymi nadziei czy też przeważa u nich melancholijny ogląd świata¹.

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (82) przeprowadzono w dniach 13-18 marca '97 na 1185-osobowej reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

WSZYSTKO, CO NAJWAŻNIEJSZE

Problem sensu życia jest, według oceny badanych, dość często przedmiotem ich refleksji - blisko połowa co najmniej często myśli na ten temat, przy czym co szósty respondent bardzo często rozważa tę kwestię, a prawie co trzeci - dość często. Jedna trzecia ankietowanych tylko czasem zastanawia się nad sensem swojego życia, a jedna piąta robi to sporadycznie lub wcale o tym nie myśli.

		CBOS
Proszę powiedzieć, czy zastanawia się Pan(i) czasami nad sensem i celem swojego życia?		
Bardzo często	17%	
Dość często	30%	
Czasami	33%	
Raczej rzadko lub tylko sporadycznie	15%	
Nie, nie mam na to czasu lub nie interesuje mnie to	5%	

Według deklaracji badanych, częstość myślenia o sensie życia związana jest z wiekiem, lecz bynajmniej tego rodzaju kwestii nie rozważają częściej osoby starsze, ale przeciwnie - najmłodsze, do 24 roku życia (55% deklaracji, że zdarza im się to często). Przemyslenia nad sensem życia częściej niż przeciętnie są udziałem osób mieszkających w miastach - do 20 tys. ludności (57%), raczej źle oceniających kondycję materialną swojej rodziny (51%) i biernych zawodowo: emerytów, uczniów i studentów (po 51%), a szczególnie bezrobotnych (57%). Potwierdza się zatem teza, iż bezrobocie jest okresem szczególnego rozbicia psychicznego, w którym pod znakiem zapytania staje cel i sens całego dotychczasowego życia. Jednak najczęściej przemyslenia tego rodzaju obecne są w życiu osób głęboko wierzących, uczestniczących w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu (61%).

Najrzadziej nad sensem życia zastanawiają się osoby zapracowane bądź z natury nieco mniej refleksyjne. Co ciekawe, nieco rzadziej myślą o tym osoby z wyższym wykształceniem. Rzadziej niż przeciętnie przemyslenia tego rodzaju zdarzają się pracownikom umysłowym niższego szczebla, robotnikom niewykwalifikowanym, a także prywatnym przedsiębiorcom. Częstości rozmyślań o życiu nie różnicuje płeć badanych.

Spontaniczne odpowiedzi respondentów na pytanie otwarte dotyczące sensu życia świadczą o tym, że dla ponad połowy Polaków najważniejszą sprawą wyznaczającą poczucie sensu życia jest **rodzina**, harmonijne życie rodzinne, dobro rodziny (**56%**). W tego rodzaju sformułowaniach najczęściej kładziono nacisk na dobrą, pełną miłości atmosferę w rodzinie. Ankietowani podkreślali, że o poczuciu sensu życia decyduje posiadanie dobrej, szczęśliwej rodziny (16% wskazań). Dla blisko 5% respondentów o sensie życia przesądza w ogóle założenie rodziny, taki sam odsetek za najważniejszy cel swojego życia uznał poprawę jej warunków materialnych.

Blisko jedna trzecia badanych myśląc o celu i sensie swego życia przywołuje przede wszystkim obraz swoich **dzieci** lub **wnuków** (**30%**). W tym ponad 5% uważa, że najważniejsze dla nich jest w ogóle posiadanie dzieci. Dla ponad 15% ankietowanych najważniejszą troską jest to, by dobrze wychować potomstwo, żeby dzieci miały dobrą przyszłość, by „wyrósł na ludzi”. Blisko 5% badanych przede wszystkim chciałoby, żeby ich synowie lub córki zdobyli wykształcenie, natomiast 3% myśli głównie o zapewnieniu dzieciom godziwych warunków życia i polepszeniu ich materialnej egzystencji.

		CBOS
Co jest dla Pana(i) najważniejszą rzeczą w życiu, co stanowi dla Pana(i) jego sens?		
Rodzina - dobro rodziny, dobra, harmonijna rodzina	56%	
Zdrowie	31%	
Dzieci, wnuki - posiadanie, wychowanie, wykształcenie	30%	
Praca - posiadanie pracy, zadowolenie z pracy	20%	
Wartości egzystencjalne: godne życie, pogoda ducha, żeby zostawić coś po sobie	15%	
Pieniądże, bogactwo	13%	
Wartości moralne: dobroć, pomaganie innym, uczciwość, prawda	11%	
Sfera sacrum: Bóg, wiara w Boga, zbawienie	7%	
Wartości dotyczące życia społecznego: spokój, porządek, sprawiedliwość	6%	
Miłość (także rodzinna i bliźniego)	5%	
Szczęście, pomyślność, sukces	5%	
Trudno powiedzieć	2%	
Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wymienić kilka wartości.		

Dla zbliżonego odsetka badanych najważniejszą rzeczą w życiu jest dobre **zdrowie** czy też brak problemów zdrowotnych (**31%**).

Co piąty Polak odnajduje główny sens życia w **pracy zawodowej (20%)**. W tym dla 5% respondentów najważniejszą troską jest znalezienie lub posiadanie pracy, 4% uznaje, że najważniejsze jest to, by praca dawała satysfakcję, była zgodna z zainteresowaniami, a 2% chciałoby przede wszystkim pracy przynoszącej wysokie dochody.

Prawie co siódmy badany najważniejszych wyznaczników sensu życia poszukuje wśród wartości, które umownie można określić jako **wartości egzystencjalne (15%)**. W tym wymiarze respondenci mówili o zdrowym rozsądku, zachowaniu pogody ducha, podkreślali wagę osobistego rozwoju, zdobywania wykształcenia, doskonalenia się, dążenia do wybranego celu (3%), wspominali o znaczeniu poczucia samorealizacji, wykorzystania wszystkich możliwości, jakie miało się w życiu, i osiągnięciu stanu, w którym „niczego się nie żałuje”. Blisko 2% ankietowanych za najważniejszy cel życia uznało potrzebę twórczej transcendencji, spełnienia: „żeby coś po sobie zostawić, dokonać czegoś istotnego” - malować, pisać, tworzyć. Wśród deklaracji badanych przeważały raczej stwierdzenia epikurejskie („żyć pełnią życia, pełnią człowieczeństwa”) niż hedonistyczne („szybkie życie, dużo wrażeń, zabawa”). Ponad 5% ankietowanych uważa, że najbardziej liczy się ogólne zadowolenie z życia, egzystencja, którą można określić jako „godne życie”. Wśród innych wartości wymieniano również chęć podróżowania („chodzenie po górach”) czy uogólnioną potrzebę doświadczania poczucia wolności. Dla ponad 2% respondentów najważniejszym pragnieniem jest pogodna „jesień życia” („żeby dożyć spokojnej starości”, „żeby nie być nikomu ciężarem”) czy wręcz spokojna śmierć „bez cierpienia i kłopotów dla dzieci” lub godny pochówek („żeby miał mnie kto pochować”).

Wśród szczegółowych wartości decydujących o poczuciu sensu życia, które można wiązać z wartościami wymienionymi wyżej, stosunkowo często mówiono również o **miłości**, a także o **szczęściu**, pomyślności (**po 5% wskazań**).

Niemal co ósmy badany przyznaje, że najważniejszą dla niego rzeczą są **wartości materialne (13%)** - pieniądze, majątek, bogactwo, dobrobyt czy też przysłowiowa willa z basenem, dobry samochód i wielocyfrowe konto w banku.

Co dziewiąty respondent wymieniał **wartości moralne** jako atrybuty decydujące o udanym i sensownym życiu (**11%**). Mówiono o uczciwości, jako rzeczy najistotniejszej, o konieczności życia w prawdzie, postępowaniu zgodnym z własnym sumieniem (6%), a także o dobroci dla bliźnich, pomaganiu innym ludziom, byciu potrzebnym (4%). Wśród wartości odnoszących się do sfery **sacrum** (**7%**) najczęściej podkreślano znaczenie samego aktu wiary w Boga (4%), a także dążenie do zbawienia, przestrzegania dekalogu, unikania grzechu (2%).

Wśród **wartości dotyczących życia społecznego**, które znalazły się w wypowiedziach **6%** badanych, najczęściej wymieniano potrzebę spokoju i bezpieczeństwa, brak niepokoju o przyszłość (4%). Wśród innych najważniejszych dla respondentów spraw były również **wartości narodowe** (2%) - „dobro Ojczyzny”, „żeby Polska była silna, wolna i bogata”. Dla niewielkiego odsetka badanych żywa jest obawa przed wojną w Polsce („żeby nie było wojny”), rzadziej na świecie.

Niewiele osób (2%) nie potrafiło określić, co jest dla nich najważniejsze w życiu, co decyduje o jego sensie, natomiast jeszcze mniej stwierdziło, że według nich życie nie ma sensu.

NADZIEJA I MELANCHOLIA

W literaturze światowej ostatnich kilkunastu lat można zauważyć wzrost zainteresowania emocjonalnym aspektem funkcjonowania człowieka. Analizy stanów afektywnych często odwołują się do niegdysiejszych teorii medycznych nie rozdzielających jeszcze, tak jednoznacznie jak „nowoczesna” nauka, funkcjonowania człowieka na duszę i ciało. Do tego trendu należy zapewne zaklasyfikować zainteresowanie zjawiskiem melancholii, a właściwie całą wywodzącą się ze starożytności teorią humoralną.

Melancholię rozumianą jako stan psychiczny czy też stan ducha należałoby zaliczyć, według współczesnych klasyfikacji, do kategorii nastrojów - dość nieokreślonych stanów emocjonalnych, uczuć słabych, jeśli chodzi o siłę, ale wyjątkowo trwałych - naznaczających swoim kolorytem całą postrzeganą rzeczywistość. Jako fakt kulturowy ma ona swoją bogatą literaturę, bywała przypadłością okresów zmierzchu imperiów czy królestw, wiązano ją

szczególnie z cechami temperamentalnymi niektórych nacji. Niegdyś uważano Anglików za naród wyjątkowo podatny na tę przypadłość, w ich ojczyźnie powstało pierwsze nowożytne dzieło poświęcone tej tematyce². „Epidemie” melancholii zdarzające się w historii kultury europejskiej przekonująco opisywał Johan Huizinga. Juliusz Słowacki nieco ironizując zastanawiał się w *Beniowskim*: „O melancholio! Nimfo, skąd ty rodem?/ Czyś ty chorobą jest epidemiczną? /Skąd przyszedł do nas? Co ci jest powodem/, że teraz nawet szlachtę okoliczną/ zarazasz”. Czy współcześni Polacy odznaczają się cechami tego stanu czy też przeciwnie - są pełni energii, zapału i wiary w pomyślną przyszłość?

Zanim spróbujemy odpowiedzieć na to pytanie, przypomnijmy, że jednym z najbardziej znanych klasycznych tekstów obrazujących melancholijny punkt widzenia na sprawę tego świata jest Księga Koheleta (grec. Eklezjastes), jedna z ksiąg Starego Testamentu. Wprowadzając ankietowanych w interesującą nas tematykę prosiliśmy, by zechcieli powiedzieć, czy zdarza się, że zgadzają się z przedstawionymi w niej myślami, które wciąż w mniejszym lub większym stopniu są obecne w naszym kręgu kulturowym.

Z deklaracji respondentów wynika, że najczęściej zdarza im się myśleć o przemijaniu ludzkiego świata, podzielać najbardziej chyba znany pogląd zawarty w Księdze Koheleta: „Wszystko powstało z prochu i wszystko znowu w proch się obraca”. Zdecydowana większość badanych twierdzi, że zdarza im się tak myśleć, przy czym niemal połowa deklaruje, że ten sugestywny obraz przemijania często pojawia się w ich myślach.

Tabela 1

w procentach

O każdej z przedstawionych opinii dotyczących życia ludzkiego proszę powiedzieć, czy jest ona Panu(i) bliska, czy zdarza się Panu(i) myśleć o życiu w ten sposób?	Wskazania respondentów			
	Tak, często	Tak, choć rzadko	Nie, nigdy	Trudno powiedzieć
„Wszystko powstało z prochu i wszystko znowu w proch się obraca”	46	40	9	5
„I stwierdziłem, że nie najszybszym przypada nagroda i nie najdzielniejszym zwycięstwo, również nie najroztropniejsi zdobywają bogactwo, ani najuczeńsi uznanie, lecz odpowiedni czas i przypadek stanowią o powodzeniu ich wszystkich”	33	30	21	16
„Spojrzałem na wszystkie moje dzieła, których dokonały moje ręce i na mój trud, który włożyłem w pracę. I oto: wszystko jest marnością i gonitwą za wiatrem”	25	33	30	11
„To, co było, znowu będzie, co się stało, znowu się stanie. Nie ma nic nowego pod słońcem”	19	31	34	16

² *Anatomy of Melancholy* Roberta Burtona, elżbietańskiego lekarza i uczonego.

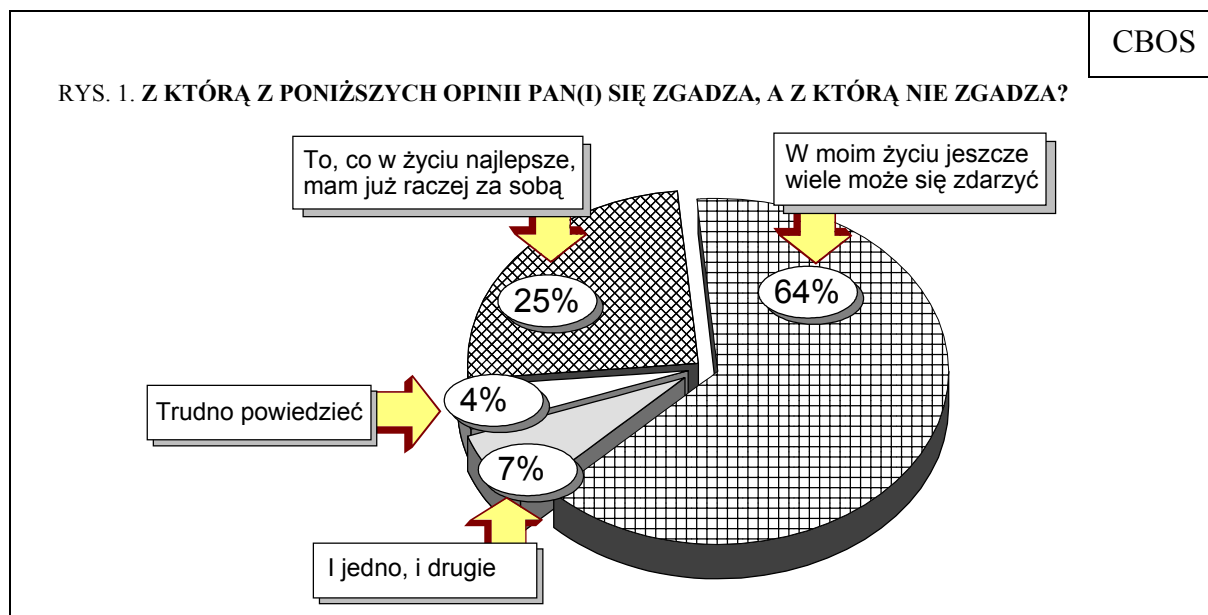
Wyraźnie mniejszy odsetek ankietowanych stwierdził, że często zdarza im się podzielać pesymistyczny pogląd Eklezjasty na sprawy publiczne i społeczne. Prawie dwie trzecie badanych (63%) potwierdziło, iż zdarza im się myśleć, że to nie zdolności ani zasługi decydują o powodzeniu czy karierze, ale przede wszystkim „odpowiedni czas i przypadek”.

W mniejszym stopniu Polacy podzielają najbardziej melancholijną z cytowanych myśli Eklezjasty, podważającą całkowicie - wobec faktu śmierci - sens ludzkich dokonań: „Spojrzałem na wszystkie moje dzieła, których dokonały moje ręce i na mój trud, który włożyłem w pracę. I oto: wszystko jest marnością i gonitwą za wiatrem”. Ponad połowa (58%) ankietowanych zgodziła się, że nie jest im obce z wątplenie i myśl o bezcelowości własnych wysiłków. Ten dość indywidualistyczny punkt widzenia, skądinąd bliższy mentalności greckiej niż hebrajskiej (która raczej akceptowała znikomość życia jednostki, upatrywała zaś jego sensu przede wszystkim w pracy na rzecz pokoleniowego „trwania” narodu), w największym stopniu towarzyszy myślom emerytów oraz osób bezrobotnych, w najmniejszym stopniu - refleksjom prywatnych przedsiębiorców oraz uczniów i studentów. Z wątplenie tego rodzaju pojawia się w indywidualnych przemyśleniach respondentów tym częściej, im są oni starsi oraz im bardziej negatywnie oceniają własną sytuację materialną. Jego pojawianiu się sprzyja także życie w dużych, choć nie największych, miastach. Natomiast na nieobecność przekonania o bezcelowości własnych wysiłków wyraźnie wpływa wyższy poziom wykształcenia.

Badani najrzadziej dzielą znaną myśl Eklezjasty dotyczącą - mimo linearnej struktury czasu - wiecznej powtarzalności zjawisk. O tym, że: „To, co było, znowu będzie, co się stało, znowu się stanie. Nie ma nic nowego pod słońcem”, zdarza się myśleć połowie (50%) ankietowanych, przy czym często myśli w ten sposób mniej niż jedna piąta (19%), natomiast w ogóle nie zastanawia się nad tym ponad jedna trzecia (34%) badanych.

Ksiądz Józef Tischner określił kiedyś melancholię jako chorobę braku nadziei. Respondentów zapytaliśmy o ich nadzieje, o to, czy mają poczucie, że w ich życiu jeszcze wiele może się zdarzyć czy też dominuje u nich przekonanie, że to, co w życiu najlepsze,

mają już za sobą. Prawie dwie trzecie badanych jest optymistycznie nastawionych do świata i w tym sensie można powiedzieć, że Polakom daleko do melancholii. Jedynie co czwarty ankietowany sądzi, że jego życie jest już w fazie zmierzchu, czy też - jak to było określane w teorii humoralnej - weszło w orbitę Saturna, a on sam nie ma już zbyt wygórowanych nadziei na przyszłość.

Deklaracje badanych pozwalają prześledzić proces nadchodzenia jesieni życia. Do 45 roku życia nastawieni jesteśmy optymistycznie, wiele spodziewamy się od życia, choć z każdym dziesiątkiem lat oczekiwania te są nieco mniejsze. Warto jednak zauważyć, że trochę zależy to od indywidualnych predyspozycji, zdarzają się bowiem przypadki utraty nadziei już wśród najmłodszych.

Ponad połowa badanych w wieku od 45 do 54 lat oczekuje, że w ich życiu wiele może się zdarzyć, choć - jak wskazuje relatywnie znaczny odsetek wybierających obie możliwości - ludzie w tym wieku są już świadomi, że wiele z życiowych radości i szans mają już za sobą. Wyraźna utrata nadziei następuje po 55 roku życia, więcej niż co drugi badany z tej grupy sądzi, że to, co w życiu najlepsze, jest już za nim, czyli potocznie mówiąc - jego życie toczy się już „z górki”. Pewne nadzieje na przyszłość ma jeszcze co trzecia osoba w wieku od 55 do 64 lat. Warto zaznaczyć, że w teorii humoralnej melancholia była właśnie wiązana z wiekiem około 60 lat.

Prawie trzy czwarte badanych mających 65 i więcej lat spogląda już tylko wstecz. Jednak pewna część uważa, że w ich życiu jeszcze wiele może się zdarzyć.

Tabela 2

w procentach

Wiek	Z którą z poniższych opinii Pan(i) się zgadza, a z którą nie zgadza?		
	To, co w życiu najlepsze, mam już raczej za sobą	W moim życiu jeszcze wiele może się zdarzyć	I jedno, i drugie
Do 24 lat	1	95	3
25-34	1	91	5
35-44	9	81	6
45-54	22	59	14
55-64	55	33	7
65 i więcej	74	16	7

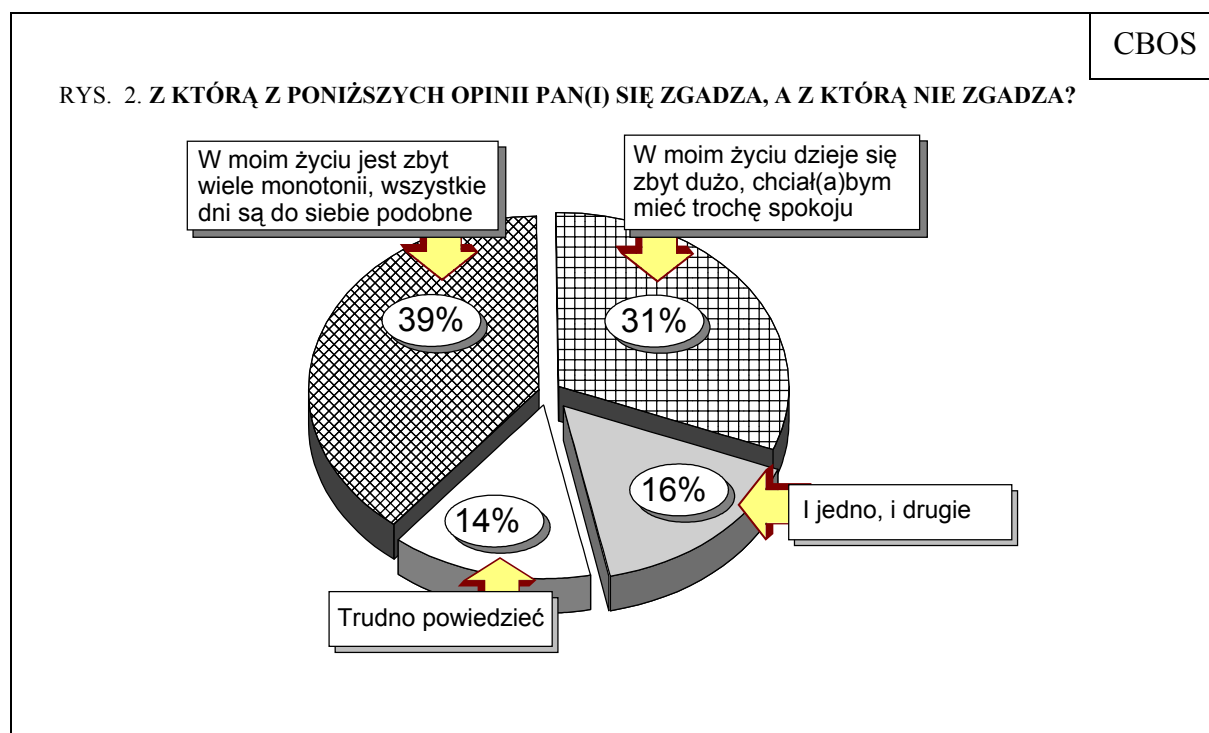
Pominięto wskazania „trudno powiedzieć”.

Nie tylko wiek wpływa na brak nadziei, istotne w tym zakresie okazują się również inne cechy położenia socjodemograficznego. Wyraźnie mniejsze nadzieje na przyszłość mają osoby słabo wykształcone, które zakończyły swoją edukację na poziomie szkoły podstawowej (44% wskazań, że to, co najlepsze, mają już za sobą). Znaczące okazuje się również położenie materialne, zwłaszcza oceniane subiektywnie, w czym zapewne znajduje odbicie ogólniejsza skłonność do pesymizmu - niemal co trzeci ankietowany oceniający własne warunki materialne jako złe sądzi, że najlepszą część życia ma już za sobą. Co ciekawe, utracie nadziei na przyszłość sprzyja zarówno częsty udział w praktykach religijnych, jak i nieuczestniczenie w nich w ogóle. O ile jednak pierwszą zależność da się wytłumaczyć bardziej zaawansowanym wiekiem osób praktykujących kilka razy w tygodniu, o tyle druga - wynika zapewne z innych przyczyn. Wśród grup społeczno-zawodowych najbardziej melancholijnie postrzegają swoją przyszłość emeryci i renciści, największymi optymistami, widzącymi przed sobą świetlaną przyszłość, są natomiast prywatni przedsiębiorcy oraz - co oczywiste - uczniowie i studenci. Nieco większą skłonność do optymizmu w ocenie indywidualnej przyszłości mają mężczyźni niż kobiety.

Ważnym czynnikiem mogącym sprzyjać stanom melancholijnym jest odczuwana subiektywnie monotonia życia. Powolny upływ czasu, rutyna, brak znaczących zdarzeń, przeżyć czy emocji może stwarzać poczucie pustki i egzystencjalnej nudy, która może się przerodzić w stan przewlekłej apatii wpływającej na ogólną kondycję psychiczną człowieka.

Według deklaracji badanych, prawie dwie piąte spośród nich ma poczucie, że w ich życiu jest zbyt wiele monotonii, a wszystkie dni są do siebie podobne. Natomiast prawie jedna trzecia uskarża się raczej na nadmiar życiowego zgiełku - zbyt wiele zajęć, napięć czy zdarzeń, a zatem brak spokoju, chwil wyciszenia, czasu przeznaczonego wyłącznie dla siebie i najbliższych.

Co szósty badany uznaje, że oba te odczucia zdarzają się w różnych okresach jego życia, niewiele mniejszy odsetek nie potrafi ustosunkować się do tak postawionej kwestii.

Wydaje się, że największe znaczenie dla poczucia monotonii życia ma wykształcenie - im niższy jego poziom, tym częstsze tego rodzaju odczucia, natomiast im wyższe wykształcenie, tym częściej pojawia się także problem braku spokoju.

Tabela 3

w procentach

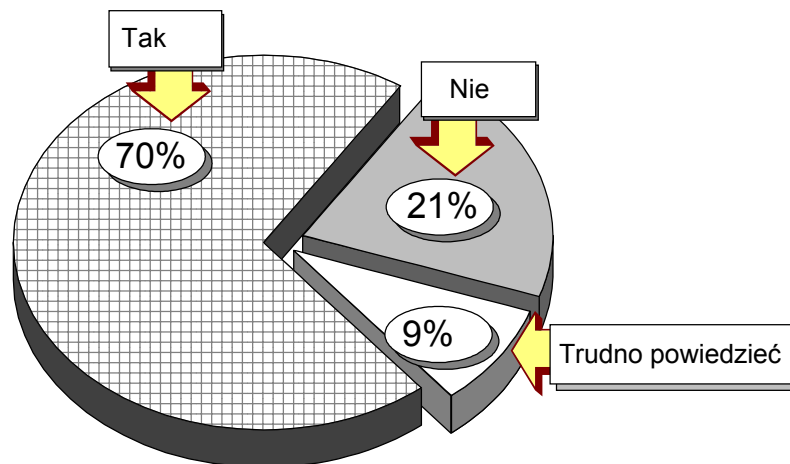
Wykształcenie	Z którą z poniższych opinii Pan(i) się zgadza, a z którą nie zgadza?		
	W moim życiu jest zbyt wiele monotonii, wszystkie dni są do siebie podobne	W moim życiu dzieje się zbyt dużo, chciał(a)bym mieć trochę spokoju	I jedno, i drugie
Podstawowe	47	32	9
Zasadnicze zawodowe	42	30	15
Średnie	35	30	20
Wyższe	19	36	25
Pominięto odpowiedzi „trudno powiedzieć”.			

Poczucie męczącej monotonii jest silne także wśród najstarszych badanych, którzy przekroczyli 55 lat. Częściej zdarza się osobom mieszkającym na wsi, a zwłaszcza w najmniejszych miastach. Jednostajności życia częściej doświadczają również osoby gorzej sytuowane, których dochody kształtują się na średnim poziomie lub poniżej średniego. W tym przypadku jeszcze większe znaczenie mają materialne warunki życia subiektywnie oceniane jako złe. Wśród grup społeczno-zawodowych poczucia życiowej monotonii najsilniej doświadczają osoby bierne zawodowo: emeryci i renciści, bezrobotni oraz gospodynie domowe. Wśród aktywnych zawodowo tego rodzaju deklaracje nieco częściej niż przeciętnie spotykamy wśród robotników wykwalifikowanych. Natomiast osobami najczęściej uskarżającymi się na nadmiar zajęć i brak spokojnych chwil są prywatni przedsiębiorcy (aż 53% wskazań) oraz w dużo mniejszym stopniu przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (39%).

PRZEZNACZENIE

Wiara w przeznaczenie jest raczej obca katolicyzmowi podkreślającemu przede wszystkim znaczenie w życiu człowieka wolnej woli. Mimo to ponad dwie trzecie Polaków deklaruje, że wierzy w przeznaczenie, czyli istnienie dobrego lub złego losu. Intensywność tej wiary jest zróżnicowana - dokładnie połowa osób z tej grupy (35%) określa ją jako zdecydowaną, druga zaś - podziela tę wiarę niezbyt zdecydowanie.

RYS. 3. CZY WIERZY PAN(I) W PRZEZNACZENIE, ISTNIENIE DOBREGO LUB ZŁEGO LOSU?

Wiara w przeznaczenie, w to, że nasz los jest z góry określony i zdeterminowany, wiąże się z mniejszym poczuciem indywidualnej podmiotowości. Osoby wierzące w przeznaczenie częściej niż odrzucające tę tezę podzielają pesymistyczne przekonanie o niemożności wyjścia poza przypisany sobie los. Dwie piąte (41%) respondentów przeświadczonych o istnieniu przeznaczenia sądzi jednocześnie, że los człowieka jest zdeterminowany i ludzka aktywność niewiele może zdziałać. Taki sam odsetek skłania się do tezy przeciwnej. Natomiast wśród osób niewierzących w przeznaczenie większość (65%) jest przekonana, że swój los trzyma we własnych rękach - przyszłość zależy przede wszystkim od nich samych.

Tabela 4

w procentach

Czy wierzy Pan(i) czy też nie wierzy w przeznaczenie, istnienie dobrego lub złego losu?	Z którą z poniższych opinii Pan(i) się zgadza, a z którą nie zgadza?		
	Los każdego człowieka jest zaplanowany gdzieś na górze i tak naprawdę niezbyt dużo można samemu zmienić	Los każdego człowieka nie jest z góry określony i tak naprawdę głównie zależy od niego samego	Trudno powiedzieć
Tak	41	40	19
Nie	16	65	19
Trudno powiedzieć	26	34	40
Ogółem	34	45	21

Wydaje się, że poczucie indywidualnej podmiotowości, możliwości kierowania własnym losem w największym stopniu jest zdeterminowane przez stosunek do religii (negatywnie) oraz przez doświadczenie aktywności, przede wszystkim gospodarczej (pozytywnie). Najsilniej są o tym przekonani prywatni przedsiębiorcy (60%) oraz pracownicy fizyczno-umysłowi³ (61%), a generalnie sprzyja temu praca w prywatnym sektorze gospodarki (61%). Pewne znaczenie ma tu również wiek - młodość i tzw. pełnia sił bardziej sprzyjają poczuciu możliwości kierowania własnym losem. Częściej są o tym przekonane osoby znajdujące satysfakcję finansową w pracy, określające swoje warunki materialne jako dobre. Co ciekawe, większe poczucie możliwości sterowania własnym losem mają mężczyźni (50%) niż kobiety (41%), nieco częściej osoby o poglądach lewicowych (54%) niż prawicowych (47%).

WARTOŚCI ŻYCIOWE: DOBROĆ, UCZCIWOŚĆ, PRACOWITOŚĆ

Z poczuciem sensu życia wiążą się wyznawane wartości życiowe. Mawia się, że każdy ma swoją historię - ludzkie życie jest pewnym przekazem, niesie ze sobą jakieś przesłanie, uprzytamnia młodszym pokoleniom istnienie wartości, którymi kierowali się ich ojcowie. Przekaz ten ujawnia się tak naprawdę dopiero pod koniec życia, a często dopiero w chwili śmierci, dlatego np. w greckim dramacie zrozumienie sensu obecności danego bohatera było możliwe dopiero po jego zejściu ze sceny.

Zdając sobie sprawę z ograniczonych możliwości badawczych sondażu, zapytaliśmy respondentów, które wartości przekazałoby młodemu pokoleniu, jakich zasad - ich zdaniem - warto przestrzegać. Trzeba pamiętać, że w przypadku badania ankietowego zdobyte informacje dotyczą przede wszystkim tzw. wartości deklarowanych, które nie muszą być zgodne z wartościami realizowanymi, czyli *de facto* wyznawanymi.

³ Do tej kategorii zaliczają się drobni handlowcy i kupcy pracujący na własny rachunek.

Zdecydowana większość badanych sądzi, że warto pomagać innym, niezależnie od tego, czy przy okazji nie będą nas traktować wyłącznie instrumentalnie. Tylko co dziewięty ankietowany skłania się ku opinii, że nie warto pomagać ludziom, gdyż oni chcą nas tylko wykorzystać.

		CBOS
<p>Gdyby Pan(i) miał(a) przekazać swojemu dziecku, wnukowi lub innej młodej osobie jakąś myśl, jakieś przesłanie na dalsze życie, to których z poniższych stwierdzeń radził(a)by mu Pan(i) trzymać się w życiu? Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:</p>		
- warto pomagać innym ludziom		84%
- nie warto pomagać innym, bo inni i tak tylko cię wykorzystają		11%
Trudno powiedzieć		5%
- warto zawsze i niezależnie od okoliczności być uczciwym		70%
- jeśli chce się w życiu do czegoś dojść, nie zawsze można być uczciwym		26%
Trudno powiedzieć		4%
- warto być dobrym		66%
- dobroć nie popłaca, w życiu trzeba trochę bezwzględności		29%
Trudno powiedzieć		5%
- warto wierzyć w to, że ludzie są raczej dobrzy niż źli		59%
- zaufanie do ludzi zwykle kończy się rozczarowaniem		35%
Trudno powiedzieć		6%

Ponad dwie trzecie ankietowanych deklaruje, że zalecałoby młodej osobie bezwzględne kierowanie się w życiu zasadą uczciwości. Natomiast jedna czwarta jest zdania, że jeśli się chce w życiu coś osiągnąć, to nie zawsze można do końca respektować tę dyrektywę moralną. Interesujące, że tak pojmowany pragmatyzm połączony z bardziej liberalnym stosunkiem do zasady bezwzględnej uczciwości stosunkowo częściej pojawia się w wypowiedziach prywatnych przedsiębiorców, osób bezrobotnych, a także uczniów i studentów (po 36% wskazań).

Większość respondentów podziela pogląd, że warto być dobrym - przeciwstawiony dyktowanej warunkami społecznymi konieczności zachowania pewnej dozy bezwzględności

wobec innych. Nieco większa akceptacja koniecznej w życiu bezwzględności wobec ludzi pojawia się w wypowiedziach najmłodszych respondentów - do 24 roku życia (39%), szczególnie uczniów i studentów, a także bezrobotnych (po 41%).

Najmniej pozytywnych wskazań zyskała zasada dotycząca jednej z podstaw życia społecznego - zaufania do ludzi. W tym przypadku nieco ponad jedna trzecia ankietowanych radziłaby młodemu człowiekowi, aby raczej nie kierował się domniemaniem pozytywnego stosunku innych ludzi do siebie wynikającym z założenia, że ludzie są z natury raczej dobrzy niż źli. Postawę nieufności do ludzi w największym stopniu radziliby zachować robotnicy niewykwalifikowani oraz rolnicy (odpowiednio 48 i 46% wskazań), a także respondenci osiągający najniższe dochody na osobę w rodzinie (49%). Natomiast założenie, że ludzie są raczej dobrzy niż źli, najczęściej popierają osoby z wyższym wykształceniem (79%), dobrze zarabiające (70%), wśród grup społeczno-zawodowych zaś przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji (75%).

Badanych zapytaliśmy również o ich stosunek do pracy jako wartości społecznej. Wyraźna większość uważa, że warto być pracowitym, tylko mniej niż co piąty sądzi, że nie jest to cecha niezbędna do osiągnięcia sukcesów w życiu.

		CBOS
<p>Gdyby Pan(i) miał(a) przekazać swojemu dziecku, wnukowi lub innej młodej osobie jakąś myśl, jakieś przesłanie na dalsze życie, to których z poniższych stwierdzeń radził(a)by mu Pan(i) trzymać się w życiu? Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:</p>		
- warto być pracowitym		79%
- pracowitość nie jest koniecznym warunkiem sukcesów w życiu		18%
Trudno powiedzieć		3%
- warto wykonywać swoją pracę z sercem, nawet jeśli nie jest specjalnie znacząca		80%
- w pracę nie warto się zbytnio osobiście angażować, praca to tylko sposób zarabiania na życie		15%
Trudno powiedzieć		5%
- warto wierzyć w to, że dobre wykonywanie obowiązków wcześniej czy później przyniesie nagrodę lub sukces		57%
- jeśli się człowiek nie upomina o swoje, to nic nie będzie miał ze swojej pracy		37%
Trudno powiedzieć		6%

Zdecydowana większość respondentów uważa, że praca to nie tylko sposób zarabiania pieniędzy, warto się w nią angażować i wykonywać „z sercem”, nawet jeśli nie jest specjalnie znacząca. W sposób czysto instrumentalny radziliby traktować pracę - częściej niż pozostali - bezrobotni, robotnicy oraz pracownicy fizyczno-umysłowi. Natomiast zaangażowanie się w pracę najsilniej polecaliby młodym ludziom przedstawiciele inteligencji i kadry kierowniczej, rolnicy, prywatni przedsiębiorcy oraz pracownicy umysłowi niższego szczebla.

W stosunku do wartości związanych z pracą najmniej wskazań pozytywnych zyskało przekonanie dotyczące właściwego funkcjonowania w społeczeństwie wzmocnień dotyczących rzetelności w pracy. Tylko nieco ponad połowa respondentów jest zdania, że wystarczy dobrze wykonywać swoje obowiązki, by wcześniej czy później zostało to dostrzeżone i w jakiś sposób nagrodzone. Niemal dwie piąte postulowałyby pewną dozę ekspansywności w prezentowaniu rezultatów swojej pracy, co wynika z przekonania, że jeśli człowiek się nie upomina, to nie będzie miał korzyści z rzetelnego wykonywania swoich obowiązków.

MARZENIA POLAKÓW

O ile wyznaczniki sensu życia wskazują na to, co dla Polaków jest najistotniejsze w życiu, o tyle ich pragnienia czy marzenia mówią nam nie tylko o tym, co jest ważne, ale także, które z najważniejszych pragnień nie są zaspokojone. Struktura tak rozumianych marzeń „zbiorowych” najczęściej odzwierciedla po prostu to, czego brak jako społeczeństwo odczuwamy najsilniej. Inaczej mówiąc, o ile w ujęciu indywidualnym zdarzają się marzenia „odlotowe”, „nie z tej Ziemi”, o tyle pragnienia zbiorowe są dużo bardziej realistyczne i najczęściej odnoszą się do codziennego życia ludzi.

Ponad jedna czwarta ankietowanych marzy przede wszystkim o **dobrym zdrowiu (27%)**, jego zachowaniu lub powrocie do pełni sił fizycznych. Marzenia jednej piątej zaś odnoszą się zarówno do **życia rodzinnego**, jak i **myśli o swoich dzieciach (po 21%)**.

O czym Pan(i) marzy? Czy jest coś, czego Pan(i) szczególnie pragnie?

Dobre zdrowie	27%
Marzenia dotyczące życia rodzinnego	21%
Marzenia dotyczące dzieci	21%
Pieniądze, większe dochody	20%
Dom, mieszkanie dla siebie lub dzieci	15%
Marzenia dotyczące pracy	12%
Marzenia egzystencjalne, dotyczące egzystencji	11%
Marzenia dotyczące innych dóbr materialnych	8%
Podróże	7%
Marzenia dotyczące życia społecznego i ekonomicznego	7%
Szczęście, pomyślność	5%
Marzenia odnoszące się do wartości narodowych lub ogólnoludzkich	5%
Zdobycie wykształcenia, rozwijanie zainteresowań	4%
Marzenia odnoszące się do wartości moralnych	2%
Marzenia dotyczące sfery sacrum	2%
Niczego nie pragnę, nie mam marzeń	6%
Żeby nie było gorzej	1%

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wymienić kilka pragnień.

Wśród pragnień dotyczących **rodziny** najczęstsze jest marzenie o tym, aby była ona dobra, szczęśliwa, rozumiejąca się (6%); niewiele mniej osób marzy przede wszystkim o braku konfliktów i zgodzie w rodzinie (4%) oraz o poprawie warunków jej życia (3%). Marzenia blisko 5% ankietowanych dotyczą założenia rodziny, znalezienia sobie męża lub żony, poznania kogoś interesującego.

Polacy marzą również o dobrej przyszłości, pomyślności dla **dzieci**, „żeby dzieciom się dobrze ułożyło w życiu” (7%), a także o zapewnieniu im wykształcenia (4%), godziwych warunków życia i dobrym wychowaniu (po 2%). Ponad 2% badanych marzy o tym, żeby po prostu mieć dzieci lub wnuki.

Wiele pragnień Polaków dotyczy materialnej sfery życia. O pieniądzu, poprawie warunków materialnych, lepszej płacy i innych marzeniach dotyczących sfery materialnej mówiło ponad dwie piąte ankietowanych (43%). Najczęściej marzenia tego typu dotyczyły

po prostu **pieniędzy (20%)**, przy czym zróżnicowanie skali pragnień w tym zakresie było bardzo znaczne: od marzeń o wielkim majątku, bogactwie - po ograniczające się do podwyższenia renty lub emerytury. Wysokie miejsce w strukturze pragnień Polaków zajmuje marzenie o **domu, mieszkaniu** dla siebie lub swoich dzieci (**15%**). W tym wypadku skala dążeń była również bardzo zróżnicowana: od marzenia o zdobyciu domu z ogródkiem i basenem - po pragnienie posiadania takiej ilości środków, żeby móc wyremontować mieszkanie. Ponad 4% ankietowanych marzy o **samochodzie** lub zamianie auta na lepsze, blisko 3% badanych - o **wygranej w toto-lotka**, lotto lub w innej grze losowej.

Co ósmy ankietowany wiąże swe pragnienia z **pracą zawodową (12%)**. Najczęściej marzy się o otrzymaniu posady (7%), rzadziej - o pracy dającej większą satysfakcję czy karierze zawodowej. Część osób dąży do usamodzielnienia się w tym zakresie - pragnie zostać prywatnym przedsiębiorcą, „otworzyć jakiś interes”, założyć warsztat czy punkt usługowy.

Pewna grupa respondentów pragnie po prostu **szczęścia, pomyslności (5%)**. Niewielki odsetek najbardziej chciałby zdobyć **wykształcenie (4%)**, mieć możliwość rozwijania swoich zainteresowań. Marzenia 7% badanych dotyczą czasu wolnego - **podróży** „do ciepłych krajów” lub tylko zapewnienia rodzinie wspólnego wakacyjnego wyjazdu.

Wśród marzeń dotyczących **sfery egzystencjalnej (11%)** wymieniano **godne życie**, chęć zostawienia czegoś po sobie, a także pragnienie **zmniejszenia tempa życia**, marzono o spokojniejszym życiu, większej ilości czasu dla siebie. Spora grupa badanych (4%) marzy o **lekkiej starości**, bez choroby czy niedołężności - „żeby nie być nikomu ciężarem”, mniejsza - o **spokojnej śmierci**, bez bólu i cierpienia. Znikomy odsetek chciałby po prostu „jeszcze trochę żyć” lub doczekać XXI wieku.

Wśród marzeń odnoszących się do **wartości narodowych** lub **ogólnoludzkich (5%)** najczęstsze jest pragnienie **spokoju** w kraju i na świecie; badani marzą też o tym, żeby nie było wojen, żeby świat był lepszy, o dobrej przyszłości dla Polski. Rzadziej wskazywano marzenia dotyczące **sfery sacrum** (np. utrzymania wiary katolickiej w rodzinie, wśród dzieci, a także tego, by zostać zbawionym) czy **wartości moralnych (po 2%)**.

Niespełna 6% respondentów niczego nie pragnie i **nie ma żadnych marzeń**, 2% nie umiało tych marzeń zwerbalizować, a mniej niż 1% marzy tylko o tym, „żeby nie było gorzej”.

Nastroje melancholijne nie dominują w stanie ducha Polaków. Przeciwnie - wydaje się, że zmiany polityczne i gospodarcze ostatnich lat natchnęły społeczeństwo optymizmem i wiarą w pomyślną przyszłość. Blisko dwie trzecie badanych wierzy, że w ich życiu wiele może się jeszcze zdarzyć, tylko jedna czwarta nie ma w tym względzie dużych oczekiwań. Jednak poczucie, iż „świat jest do zdobycia”, nie rozkłada się równomiernie we wszystkich grupach społecznych, co zrozumiałe, jako że przede wszystkim jest ono funkcją wieku. Poza bliskością jesieni życia skłonność do pesymistycznego patrzenia w przyszłość związana jest także z negatywną oceną własnych szans życiowych - niskim wykształceniem, gorszą oceną warunków materialnych, a także brakiem odniesienia do transcendencji i nieuczestniczeniem w praktykach religijnych.

Mimo że Polacy z optymizmem patrzą w przyszłość, dość zastanawiające jest to, że zdecydowana większość wierzy w przeznaczenie, czyli istnienie dobrego lub złego losu determinującego nasze przyszłe zdarzenia. Jeszcze bardziej skłania do przemyśleń spora liczba respondentów (34%) przekonanych o tym, że wszelkie ich wysiłki podejmowane w celu odmiany swego losu tak naprawdę będą bezskuteczne. Co ciekawe, fatalizm tego rodzaju jest tym większy, im częstszy udział w praktykach religijnych, natomiast poczuciu podmiotowości zdecydowanie sprzyja indywidualna aktywność gospodarcza, a nawet tylko bezpośredni z nią kontakt - praca w sektorze prywatnym.

Większa część polskiego społeczeństwa narzeka raczej na nadmiar monotonii i rutyny (39%) niż niedostatek spokoju, zbyt dużą liczbę zdarzeń czy nadmiar „zgiełku”

towarzyszącego ich życiu (31%). Oceny badanych w tym wymiarze zależą, jak się wydaje, przede wszystkim od ich aktywności zawodowej (odczucie zbyt monotonii życia dotyczy głównie osób biernych zawodowo), rodzaju pracy (najbardziej uskarżają się na to robotnicy wykwalifikowani wykonujący zwykle dość rutynowe zajęcia), a także środowiska życia (wielkości miejscowości, w której się mieszka) oraz stylu życia (gorsze wykształcenie, niższe dochody).

Polacy nie traktują życia bezrefleksyjnie, zdecydowana większość deklaruje, że co najmniej czasami myśli o jego sensie i celu, przy czym jedna szóstka - bardzo często. Najbardziej popularnymi wyznacznikami sensu życia są sprawy najprostsze, a jednocześnie - co potwierdzają także inne badania - dla Polaków najważniejsze: rodzina, dzieci, dobre zdrowie, sensowna i dająca satysfakcję praca. W mniejszym stopniu - według deklaracji ankietowanych - liczą się w życiu także pieniądze, szczęście, miłość, wartości egzystencjalne, moralne, a także sfera sacrum. W porównaniu z wartościami życiowymi struktura marzeń respondentów ujawnia deprivację wielu podstawowych potrzeb życiowych wśród znacznej części społeczeństwa. Polacy marzą o dobrym zdrowiu, harmonii i zgodzie w rodzinie, dobrej przyszłości dla dzieci, posiadaniu pracy, wyższych dochodach, własnym domu lub mieszkaniu. Zróżnicowania w tym zakresie są bardzo duże - o ile niektórzy marzą także o podróżach do egzotycznych krajów, lepszym samochodzie czy wygranej w toto-lotka, o tyle dla innych główną troską jest tylko spokojna starość.

Spółeczeństwo polskie cechuje silne przywiązanie do wartości. Wprawdzie uzyskane odpowiedzi dotyczące wartości życiowych mają charakter deklaracyjny, jednak znaczące wydaje się to, że badani dość zdecydowanie wybierają opcję bliższą kodeksowi etycznemu niż wartościom pragmatycznym. Warto dodać, że nieco większy pragmatyzm w podejściu do życia można obserwować wśród najmłodszego pokolenia.

ANEKS

PODZIAŁ NA REGIONY W BADANIACH CBOS

1. Region północny:

09 woj. elbląskie
10 woj. gdańskie
17 woj. koszalińskie
26 woj. olsztyńskie
39 woj. słupskie
41 woj. szczecińskie

2. Region zachodni:

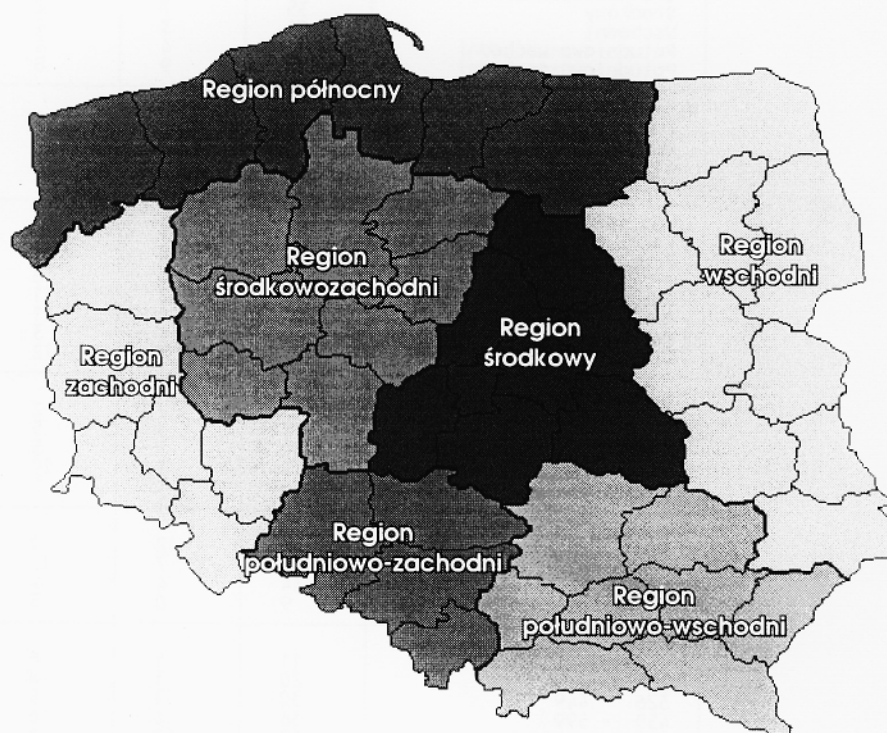
11 woj. gorzowskie
12 woj. jeleniogórskie
20 woj. legnickie
45 woj. wałbrzyskie
47 woj. wrocławskie
49 woj. zielonogórskie

3. Region środkowozachodni:

05 woj. bydgoskie
13 woj. kaliskie
16 woj. konińskie
21 woj. leszczyńskie
29 woj. pilskie
32 woj. poznańskie
44 woj. toruńskie
46 woj. włocławskie

4. Region środkowy:

01 woj. warszawskie
07 woj. ciechanowskie
24 woj. łódzkie
30 woj. piotrkowskie
31 woj. płockie
34 woj. radomskie
37 woj. sieradzkie
38 woj. skierniewickie

5. Region wschodni:

02 woj. białkopodlaskie
03 woj. białostockie
06 woj. chełmskie
22 woj. lubelskie
23 woj. łomżyńskie
28 woj. ostrołęckie
36 woj. siedleckie
40 woj. suwalskie
48 woj. zamojskie

6. Region południowo-wschodni:

15 woj. kieleckie
18 woj. krakowskie
19 woj. krośnieńskie
25 woj. nowosądeckie
33 woj. przemyskie
35 woj. rzeszowskie
42 woj. tarnobrzeskie
43 woj. tarnowskie

7. Region południowo-zachodni:

04 woj. bielskie
08 woj. częstochowskie
14 woj. katowickie
27 woj. opolskie

Tabela 1. O przedstawionej opinii dotyczącej życia ludzkiego proszę powiedzieć, czy jest ona Panu(i) bliska, czy zdarza się Panu(i) myśleć o życiu w ten sposób?

"Spojrzałem na wszystkie moje dzieła, których dokonali moje ręce i na mój trud, który włożyłem w pracę. I oto: wszystko jest marnością i gonitwą za wiatrem".

(%)

	Tak, często	Tak, choć rzadko	Nie, nigdy	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	25	33	30	11	1183
Płeć					
Mężczyźni	25	35	30	10	559
Kobiety	26	31	31	13	624
Wiek					
do 24 lat	18	37	39	7	164
25-34	20	33	41	7	208
35-44	23	37	32	8	253
45-54	30	36	26	9	222
55-64	32	27	24	17	142
65 lat i więcej	32	25	19	24	193
Miejsce zamieszkania					
Wieś	23	31	28	18	440
Miasto do 20 tys.	28	31	33	8	143
od 21 do 100 tys.	25	35	32	9	230
101-500 tys.	33	30	30	7	238
501 tys. i więcej mieszk.	19	44	32	5	131
Region					
Północny	21	43	29	8	119
Zachodni	22	28	35	15	150
Środkowo-zachodni	25	35	30	11	179
Środkowy	22	36	28	14	208
Wschodni	33	26	22	19	147
Południowo-wschodni	22	31	35	13	184
Południowo-zachodni	32	33	33	2	196
Wykształcenie					
Podstawowe	29	29	21	21	364
Zasadnicze zawodowe	25	33	33	8	359
Średnie	25	34	34	7	367
Wyższe	13	44	39	3	91
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	16	43	37	4	76
Prac. umysł. niż. szczebla	17	38	38	7	131
Pracownicy fiz. - umysł.	29	35	30	6	78
Robotnicy wykwalifikowani	21	40	32	7	116
Robotnicy niewykwalifik.	25	21	37	17	55
Rolnicy	27	27	27	19	72
Prywatni przedsiębiorcy	21	33	44	2	50
Bierni zawodowo					
Renciści	28	32	21	18	145
Emeryci	34	24	23	19	207
Uczniowie i studenci	19	33	41	6	71
Bezrobotni	33	34	25	8	109
Gospodynie domowe i inni	20	40	31	9	72
Pracujący poza rolnictwem					
Sfera budżetowa	19	34	41	6	124
Sektor państwowy	21	37	32	9	150
Sektor prywatny	23	37	34	6	252
Spółdzielczość	22	28	38	12	23
Dochody na jedną osobę					
Poniżej 200 zł	26	35	26	12	282
201 - 325	27	30	30	13	240
326 - 449	30	35	25	10	195
450 - 599	22	37	33	8	158
Powyżej 599 zł	23	36	35	5	150
Ocena własnych war. mater.					
Złe	31	28	27	14	319
Średnie	28	33	28	11	580
Dobre	14	38	40	8	282
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	34	27	26	14	83
Raz w tygodniu	26	35	27	12	600
Kilka razy w miesiącu	24	29	33	13	149
Kilka razy w roku	22	35	34	9	266
W ogóle nie uczestniczy	24	28	40	8	83
Poglądy polityczne					
Lewica	24	39	29	8	231
Centrum	26	37	29	8	339
Prawica	28	34	30	8	359
Trudno powiedzieć	21	21	34	24	252

Tabela 2. Z którą z poniższych opinii Pan(i) się zgadza, a z którą nie zgadza?
1 - To, co w życiu najlepsze, mam już raczej za sobą; 2 - W moim życiu
jeszcze wiele może się zdarzyć; 3 - I jedno i drugie

	(%)				
	1	2	3	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	25	64	7	4	1185
Płeć					
Mężczyźni	23	68	6	4	561
Kobiety	27	61	9	3	624
Wiek					
do 24 lat	1	95	3	1	164
25-34	1	91	5	3	209
35-44	9	81	6	4	253
45-54	22	59	14	4	223
55-64	55	33	7	5	142
65 lat i więcej	74	16	7	3	194
Miejsce zamieszkania					
Wieś	27	59	8	6	442
Miasto do 20 tys.	21	74	4	1	143
od 21 do 100 tys.	24	69	5	3	230
101-500 tys.	25	65	7	3	239
501 tys. i więcej mieszk.	26	59	14	1	131
Region					
Północny	26	72	1	2	119
Zachodni	26	64	8	1	150
Środkowo-zachodni	32	60	8	0	179
Środkowy	22	61	13	4	210
Wschodni	24	66	5	6	147
Południowo-wschodni	24	57	11	8	185
Południowo-zachodni	23	72	2	3	196
Wykształcenie					
Podstawowe	44	46	6	5	366
Zasadnicze zawodowe	15	74	8	4	359
Średnie	19	73	6	2	367
Wyższe	15	65	16	4	92
Grupa społ.-zaw. pracujący					
Kadra kier., inteligencja	10	71	14	5	77
Prac. umysł. niż. szczebla	10	82	9	0	131
Pracownicy fiz. - umysł.	17	75	8	4	78
Robotnicy wykwalifikowani	7	83	8	5	116
Robotnicy niewykwalifik.	10	77	8	5	156
Rolnicy	12	65	14	9	72
Prywatni przedsiębiorcy	3	91	2	4	50
Bierni zawodowo					
Renciści	49	39	10	3	146
Emeryci	69	19	8	4	207
Uczniowie i studenci	2	96	2	0	71
Bezrobotni	14	78	5	3	109
Gospodynie domowe i inni	13	81	3	3	72
Pracujący poza rolnictwem					
Sfera budżetowa	11	80	7	2	124
Sektor państwowy	14	70	9	7	151
Sektor prywatny	10	81	7	2	253
Spółdzielczość	20	71	5	5	23
Dochody na jedną osobę					
Poniżej 200 zł	18	71	6	5	283
201 - 325	26	65	6	5	240
326 - 449	30	59	8	5	195
450 - 599	26	65	7	3	158
Powyżej 599 zł	25	63	8	5	150
Ocena własnych war. mater.					
Złe	32	57	7	5	319
Średnie	25	63	8	4	581
Dobre	18	74	6	2	283
Udział w prakt. religijnych					
Kilka razy w tygodniu	37	50	6	7	83
Raz w tygodniu	25	63	9	4	600
Kilka razy w miesiącu	21	71	7	1	149
Kilka razy w roku	22	69	6	3	267
W ogóle nie uczestniczy	34	60	5	2	83
Poglądy polityczne					
Lewica	28	61	9	2	231
Centrum	21	70	6	4	341
Prawica	22	67	8	5	359
Trudno powiedzieć	32	56	7	5	253

Tabela 3. Z którą z poniższych opinii Pan(i) się zgadza, a z którą nie zgadza? 1 - Los każdego człowieka jest zaplanowany gdzieś na górze i tak naprawdę niezbyt dużo można samemu zmienić; 2 - Los każdego człowieka nie jest z góry określony i tak naprawdę głównie zależy od niego samego;

			(%)	
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	34	45	21	1185
Płeć				
Mężczyźni	32	50	19	561
Kobiety	36	41	22	624
Wiek				
do 24 lat	20	58	21	164
25-34	25	53	22	209
35-44	27	56	17	253
45-54	38	40	22	223
55-64	49	31	21	142
65 lat i więcej	50	29	21	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	38	40	22	442
Miasto do 20 tys.	27	54	19	143
od 21 do 100 tys.	33	52	15	230
101-500 tys.	33	44	24	239
501 tys.i więcej mieszk.	34	43	23	131
Region				
Północny	33	47	20	119
Zachodni	28	47	25	150
Środkowo-zachodni	38	51	12	179
Środkowy	33	44	23	210
Wschodni	37	39	24	147
Południowo-wschodni	38	34	28	185
Południowo-zachodni	32	54	14	196
Wysztalcenie				
Podstawowe	44	36	20	366
Zasadnicze zawodowe	30	51	19	359
Średnie	32	47	22	367
Wyższe	22	51	27	92
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	22	54	24	77
Prac. umysł. niż. szczebla	28	47	25	131
Pracownicy fiz.- umysł.	28	61	14	78
Robotnicy wykwalifikowani	28	57	15	116
Robotnicy niewykwalifik.	28	58	15	56
Rolnicy	38	31	31	72
Prywatni przedsiębiorcy	17	60	23	50
Bierni zawodowo				
Renciści	47	29	24	146
Emeryci	50	31	19	207
Uczniowie i studenci	26	58	17	71
Bezrobotni	32	47	21	109
Gospodynie domowe i inni	32	46	22	72
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	27	51	22	124
Sektor państwowy	29	51	20	151
Sektor prywatny	23	61	17	253
Spółdzielczość	36	41	23	23
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	39	46	16	283
201 - 325	32	43	25	240
326 - 449	36	46	18	195
450 - 599	36	52	12	158
Powyżej 599 zł	28	47	25	150
Ocena własnych war. mater.				
Złe	38	44	19	319
Średnie	35	43	22	581
Dobre	29	51	21	283
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	48	25	27	83
Raz w tygodniu	41	38	21	600
Kilka razy w miesiącu	32	51	17	149
Kilka razy w roku	21	61	18	267
W ogóle nie uczestniczy	20	56	24	83
Poglądy polityczne				
Lewica	26	54	20	231
Centrum	34	47	19	341
Prawica	36	46	18	359
Trudno powiedzieć	39	33	28	253

Tabela 4. Gdyby Pan(i) miał(a) przekazać swojemu dziecku, wnukowi lub innej młodej osobie jakąś myśl, jakieś przesłanie na dalsze życie, to których z poniższych stwierdzeń radził(a)by mu Pan(i) trzymać się w życiu? Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:
1 - warto zawsze i niezależnie od okoliczności być uczciwym;
2 - jeśli chce się w życiu do czegoś dojść, nie zawsze można być uczciwym

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	70	26	4	1184
Płeć				
Mężczyźni	66	30	4	560
Kobiety	73	23	4	624
Wiek				
do 24 lat	66	30	4	164
25-34	67	29	3	209
35-44	64	31	5	253
45-54	71	27	2	222
55-64	75	22	3	142
65 lat i więcej	78	17	5	194
Miejsce zamieszkania				
Wieś	72	25	3	441
Miasto do 20 tys.	70	28	2	143
od 21 do 100 tys.	65	29	6	230
101-500 tys.	70	27	3	239
501 tys. i więcej mieszk.	70	25	5	131
Region				
Północny	72	25	3	119
Zachodni	71	24	5	150
Środkowo-zachodni	70	28	3	179
Środkowy	70	27	4	210
Wschodni	71	23	7	146
Południowo-wschodni	72	24	3	185
Południowo-zachodni	65	32	3	196
Wykształcenie				
Podstawowe	68	26	6	365
Zasadnicze zawodowe	71	27	3	359
Średnie	67	30	3	367
Wyższe	83	16	2	92
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	77	20	2	77
Prac. umysł. niż. szczebla	67	31	2	131
Pracownicy fiz.- umysł.	69	29	2	78
Robotnicy wykwalifikowani	66	30	3	116
Robotnicy niewykwalifik.	67	26	7	55
Rolnicy	70	27	3	72
Prywatni przedsiębiorcy	60	36	4	50
Bierni zawodowo				
Renciści	73	23	4	146
Emeryci	79	16	5	207
Uczniowie i studenci	59	36	5	71
Bezrobotni	60	36	5	109
Gospodynie domowe i inni	75	23	2	72
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	76	22	2	124
Sektor państwowy	70	29	1	151
Sektor prywatny	63	33	4	253
Spółdzielczość	58	32	9	23
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	61	36	3	283
201 - 325 zł	74	22	4	240
326 - 449 zł	74	26	1	195
450 - 599 zł	64	30	6	158
Powyżej 599 zł	73	24	3	150
Ocena własnych war. mater.				
Złe	68	27	5	319
Średnie	69	28	3	580
Dobre	73	24	3	283
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	83	14	4	83
Raz w tygodniu	72	25	3	600
Kilka razy w miesiącu	66	28	6	149
Kilka razy w roku	64	32	4	267
W ogóle nie uczestniczy	65	31	3	83
Poglądy polityczne				
Lewica	66	32	3	231
Centrum	61	33	6	340
Prawica	78	21	1	359
Trudno powiedzieć	74	21	6	253

Tabela 5. Gdyby Pan(i) miał(a) przekazać swojemu dziecku, wnukowi lub innej młodej osobie jakąś myśl, jakieś przesłanie na dalsze życie, to których z poniższych stwierdzeń radził(a)by mu Pan(i) trzymać się w życiu? Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu: 1 - warto być dobrym; 2 - dobroć nie popłaca, w życiu trzeba trochę bezwzględności

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	66	29	5	1184
Płeć				
Mężczyźni	65	31	4	560
Kobiety	67	28	5	624
Wiek				
do 24 lat	57	39	4	164
25-34	63	34	3	209
35-44	62	33	5	253
45-54	74	23	3	222
55-64	64	29	7	142
65 lat i więcej	76	18	6	194
Miejsce zamieszkania				
Wies	68	27	5	441
Miasto do 20 tys.	63	35	2	143
od 21 do 100 tys.	68	29	3	230
101-500 tys.	63	30	7	239
501 tys. i więcej mieszk.	67	28	5	131
Region				
Północny	67	29	4	119
Zachodni	66	29	5	150
Środkowo-zachodni	71	28	1	179
Środkowy	67	27	6	210
Wschodni	67	30	4	146
Południowo-wschodni	67	26	7	185
Południowo-zachodni	60	35	5	196
Wykształcenie				
Podstawowe	69	25	6	365
Zasadnicze zawodowe	65	32	3	359
Średnie	63	32	6	367
Wyższe	75	20	5	92
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	63	30	7	77
Prac. umysł. niż. szczebla	63	30	5	131
Pracownicy fiz. - umysł.	63	34	3	78
Robotnicy wykwalifikowani	65	34	1	116
Robotnicy niewykwalifik.	68	32	0	55
Rolnicy	75	21	4	72
Prywatni przedsiębiorcy	70	25	5	50
Bierni zawodowo				
Renciści	75	20	5	146
Emeryci	70	21	9	207
Uczniowie i studenci	50	41	8	71
Bezrobotni	56	41	3	109
Gospodynie domowe i inni	68	31	1	72
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	59	37	4	124
Sektor państwowy	68	27	5	151
Sektor prywatny	65	32	4	253
Spółdzielczość	74	26	0	23
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	64	31	4	283
201 - 325	75	22	3	240
326 - 449	67	30	3	195
450 - 599	65	30	5	158
Powyżej 599 zł	64	30	7	150
Ocena własnych war. mater.				
Złe	65	31	4	319
Średnie	67	29	4	580
Dobre	67	27	6	283
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	82	16	2	83
Raz w tygodniu	69	26	5	600
Kilka razy w miesiącu	61	34	6	149
Kilka razy w roku	62	35	3	267
W ogóle nie uczestniczy	57	36	7	83
Poglądy polityczne				
Lewica	63	33	4	231
Centrum	61	32	7	340
Prawica	70	26	3	359
Trudno powiedzieć	71	24	5	253

Tabela 6. Gdyby Pan(i) miał(a) przekazać swojemu dziecku, wnukowi lub innej młodej osobie jakąś myśl, jakieś przesłanie na dalsze życie, to których z poniższych stwierdzeń radził(a)by mu Pan(i) trzymać się w życiu? Co w życiu warto, a czego nie warto? Czy w życiu:
1 - warto wierzyć w to, że ludzie są raczej dobrzy niż źli;
2 - zaufanie do ludzi zwykle kończy się rozczarowaniem
(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	59	35	6	1184
Płeć				
Mężczyźni	53	39	8	560
Kobiety	64	31	5	624
Wiek				
do 24 lat	56	38	7	164
25-34	56	40	4	209
35-44	60	36	4	253
45-54	59	35	6	222
55-64	60	34	6	142
65 lat i więcej	62	27	11	194
Miejsce zamieszkania				
Wies	55	38	7	441
Miasto do 20 tys.	56	40	4	143
od 21 do 100 tys.	64	31	5	230
101-500 tys.	58	35	7	239
501 tys.i więcej mieszk.	68	27	5	131
Region				
Północny	61	32	7	119
Zachodni	69	25	6	150
Środkowo-zachodni	52	45	3	179
Środkowy	63	28	9	210
Wschodni	49	43	8	146
Południowo-wschodni	64	30	6	185
Południowo-zachodni	53	43	4	196
Wykształcenie				
Podstawowe	50	40	9	365
Zasadnicze zawodowe	54	42	4	359
Średnie	67	27	6	367
Wyższe	79	19	2	92
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	75	22	3	77
Prac. umysł. niż. szczebla	66	31	3	131
Pracownicy fiz. - umysł.	59	42	5	78
Robotnicy wykwalifikowani	61	37	3	116
Robotnicy niewykwalifik.	46	48	6	55
Rolnicy	41	46	14	72
Prywatni przedsiębiorcy	65	27	8	50
Bierni zawodowo				
Renciści	65	27	7	146
Emeryci	59	31	10	207
Uczniowie i studenci	57	38	5	71
Bezrobotni	46	50	4	109
Gospodynie domowe i inni	64	34	2	72
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	68	30	2	124
Sektor państwowy	62	35	3	151
Sektor prywatny	59	35	6	253
Spółdzielczość	51	42	8	23
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	47	49	4	283
201 - 325	61	33	6	240
326 - 449	64	32	5	195
450 - 599	60	34	6	158
Powyżej 599 zł	74	19	7	150
Ocena własnych war. mater.				
Złe	52	41	7	319
Średnie	57	36	6	580
Dobre	70	26	4	283
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	65	30	5	83
Raz w tygodniu	58	36	7	600
Kilka razy w miesiącu	61	31	8	149
Kilka razy w roku	61	35	4	267
W ogóle nie uczestniczy	50	43	6	83
Poglądy polityczne				
Lewica	61	35	4	231
Centrum	61	33	6	340
Prawica	61	36	3	359
Trudno powiedzieć	53	36	11	253